

SPOTKANIA Z ZABYTKAMI

INDEKS 377325 • ISSN 0137-222X

9-10 | WRZESIEŃ-PAŹDZIERNIK 2020

CENA 19 ZŁ (W TYM 8% VAT)

**W KOŚCIOŁACH
NA MAZOWSZU**

Prace
konserwatorskie
i odkrycia
(s. 4-23)

**KAMIENICA
OPPENHEIMÓW
WE WROCŁAWIU**

Siedziba fundacji
i instytucji kultury
(s. 32-39)

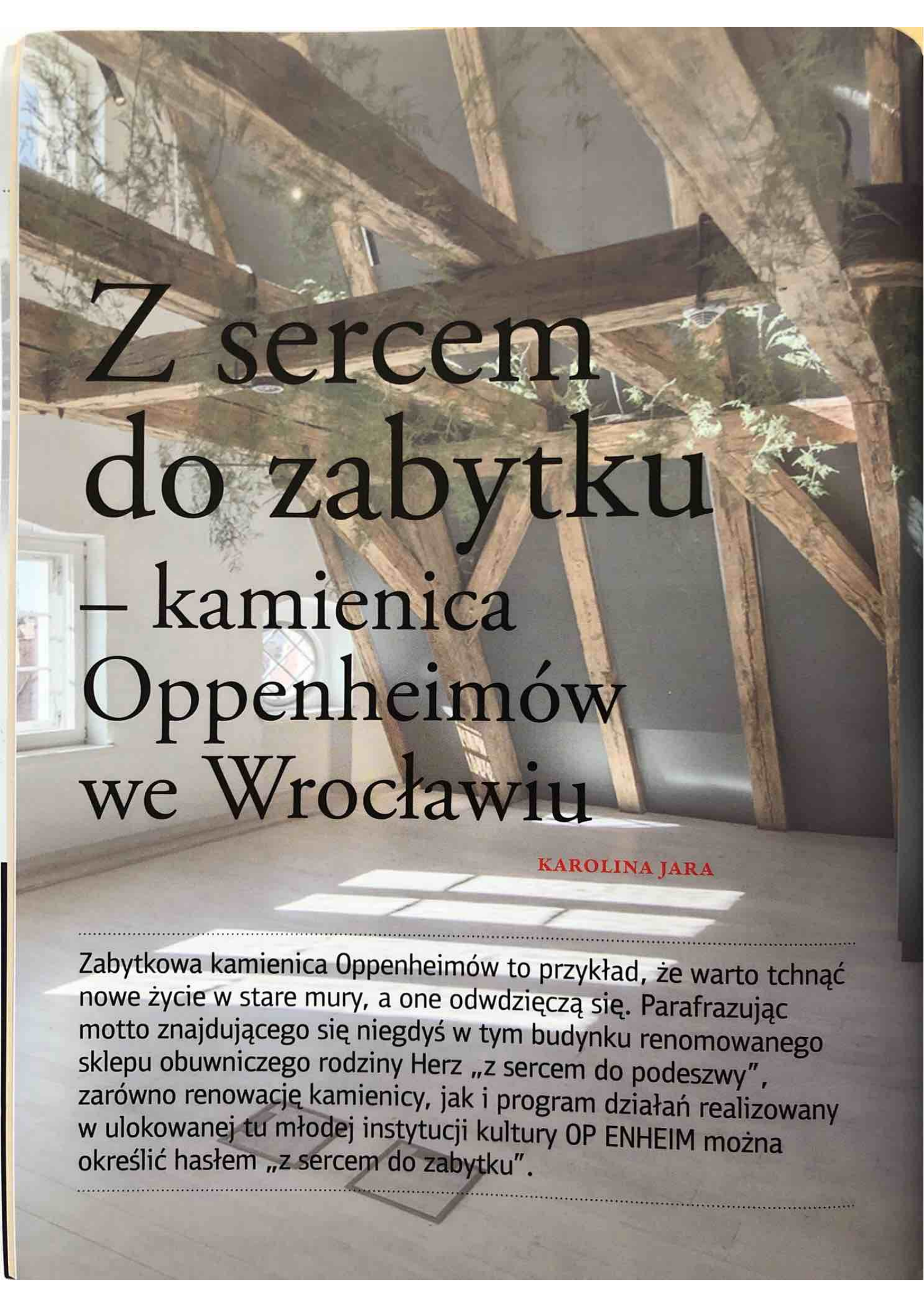
**JOSEF
LIMBURG**

Działalność
wybitnego,
choć
kontrowersyjnego
rzeźbiarza
na Śląsku
(s. 47-49)

**KRÓLOWA
BEZ KORONY**

Nowa wystawa
w wilanowskim
pałacu
(s. 66-69)

Z sercem do zabytku – kamienica Oppenheimów we Wrocławiu

KAROLINA JARA

Zabytkowa kamienica Oppenheimów to przykład, że warto tchnąć nowe życie w stare mury, a one odwdziczą się. Parafrazując motto znajdującego się niegdyś w tym budynku renomowanego sklepu obuwniczego rodziny Herz „z sercem do podeszwy”, zarówno renowację kamienicy, jak i program działań realizowany w ulokowanej tu młodej instytucji kultury OP ENHEIM można określić hasłem „z sercem do zabytku”.

Kamienica Oppenheimów jest jedną z najstarszych zachowanych kamienic na obszarze wrocławskiego Starego Miasta. Znajduje się w północnej pierzei pl. Solnego pod nr. 4, w towarzystwie równie ciekawego architektonicznie sąsiedztwa. Narożnik od strony ul. Kielbaśniczej zajmuje eklektyczna kamienica z około 1900 r. projektu C. Gühla, a po drugiej stronie Domu Oppenheimów znajduje się dawna „Apteka pod Murzynem” Adolfa Radinga z lat 1925-1928, przykład modernistycznej awangardy reprezentujący styl okrętowy. Zaraz obok niej stoi kolejna przełomowa realizacja w nurcie modernizmu – dawna Miejska Kasa Oszczędności projektu Heinricha Rumpa z początku lat trzydziestych XX w., od początku budząca kontrowersje z uwagi na przekroczenie wysokości historycznej zabudowy rynku.

Za pieczołowicie odrestaurowaną barokową fasadą Domu Oppenheimów kryją się elementy o jeszcze starszej metryce. Podmurówka jest datowana przez archeologów na XIII w., a podpiwniczenie na XIV w. Kolejne przebudowy nastąpiły na przełomie XVII i XVIII w. W 1810 r. kamienicę nabył bankier Heymann Oppenheim, a ślad tego przełomowego wydarzenia jest do dziś widoczny w tympanonie dekoracyjnego portalu z literą „O” i datą. Aby dostosować budynek do celów mieszkalnych i związanych z prowadzeniem interesów nastąpiły przebudowy wnętrza. Kamienica otrzymała także zupełnie nową fasadę, podporządkowaną symetrii osiowej, drewniane schody (zachowane do dziś) powyżej drugiego piętra, a także okna, drzwi oraz stiukowe stropy. Dom pozostał w rękach żydowskiej rodziny Oppenheimów do 1902 r., kiedy to Julie von Cohn-Oppenheim dokonała aktu darowizny nieruchomości na rzecz gminy żydowskiej. Na mocy testamentu jej męża, Ferdynanda Oppenheima, działała już wówczas fundacja charytatywna, której głównym zadaniem było wspieranie ubogich członków społeczności żydowskiej. Pomieszczenia na parterze i piętrze zostały przeznaczone na lokale usługowe, wyżej znajdowały się mieszkania

na wynajem, a czynsz z najmu utrzymywał działalność fundacji.

Najlepiej udokumentowany rozdział z tego okresu to historia rodziny Herz prowadzącej od 1894 r. na parterze kamienicy świetnie prosperujący sklep obuwniczy. Buty marki Herz cieszyły się niezwykle powodzeniem, a sprzedaż wysyłkowa była prowadzona na cały świat. Podczas zbierania informacji na temat przeszłości budynku potomkowie rodziny mieszkający w Argentynie przekazali zdjęcia i materiały archiwalne, które pozwoliły uzupełnić luki w wiedzy na temat przedwojennych losów kamienicy.

1 | Widok na pl. Solny w dwudziestolecie międzywojennym, po prawej kamienica Oppenheimów (fotografia w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu, Oddział Zbiorów Graficznych)

Szczególnie dramatyczny okres w historii budynku, również dla członków rodziny Herz, nastąpił wraz z zaostrzeniem represji wobec ludności żydowskiej w okresie nazistowskim. W 1941 r. ostatni mieszkający tu Żydzi, którzy nie wyemigrowali w latach wcześniejszych, zostali deportowani do obozów koncentracyjnych.

Losy kamienicy i jej mieszkańców opisała Lisa Höhenleitner w pracy magisterskiej przygotowanej na Uniwersytecie Viadrina

2 | Portal kamienicy z literą „O” i datą „1810”, upamiętniający nabycie budynku przez bankiera Heymanna Oppenheima, stan po konserwacji

we Frankfurcie nad Odrą. Praca zdobyła Nagrodę Naukową Ambasadora Rzeczypospolitej Polskiej w Berlinie w 2015 r. i została wydana przez Fundację OP ENHEIM (Lisa Höhenleitner, *Dom Oppenheimów we Wrocławiu. Kamienica opowiada historię miasta*, Wrocław 2018).

Kamienica przetrwała obronę Festung Breslau właściwie w stanie nienaruszonym i w 1962 r. została wpisana do rejestru zabytków. Był to jeden z nielicznych budynków na Starym Mieście, które miały takie szczęście. Większość zabudowy na wrocławskim Rynku została odbudowana w okresie powojennym. Przez kolejne półwiecze kamienica pełniła dalej funkcję mieszkalną, ale z uwagi na brak remontów znacząco pogorszył się jej stan techniczny.

W tym momencie historia tego obiektu mogłaby się zakończyć, ale na szczęście czasem spotkanie człowieka i zabytku może być początkiem wielkiej fascynacji i lekcji wyrozumiałości dla historycznej materii. W 2012 r. kamienicę kupiła inwestorka prywatna, początkowo z planem wykorzystania budynku na cele komercyjne. Poznanie jednak historii kamienicy zmieniło zupełnie podejście i zamysł nowej właścicielki dotyczący przyszłości tego miejsca. Za jej sprawą

Dom Oppenheimów, zamiast stać się jedną z wielu ekskluzywnych enklaw biznesowych nastawionych wyłącznie na zyski z wynajmu powierzchni, awansował do rangi nowej instytucji kultury, która oferuje niebanalny program wydarzeń i jest miejscem otwartym dla wszystkich. Szczególny nacisk położony został na relacje i rozbudowę sieci kontaktów międzynarodowych, w tym zwłaszcza polsko-niemieckich.

W latach 2013-2018 budynek poddano gruntownej renowacji, której nadrzędnym celem stało się uczynienie i wyeksponowanie odnalezionych w jej trakcie elementów historycznych. Zachowany został także pierwotny układ przestrzenny: podział na część frontową i oficynę, a także barokowy układ pomieszczeń na piętrach obiektu.

Prace renowacyjne poprzedzono kompleksowymi badaniami konserwatorskimi, a nad ich przebiegiem czuwał konserwator zabytków Józef Cempa oraz eksperci z Niemiecko-Polskiej Fundacji Ochrony Zabytków Kultury (Deutsch-Polnische Stiftung Kulturpflege und Denkmalschutz, która od tego roku ma też swoje biuro w kamienicy). Dzięki podjęciu tej współpracy odnowienie zabytkowych elementów zostało połączone z programem edukacyjnym dla polskich rzemieślników, którzy szkolili się pod kierunkiem dyplomowanych mistrzów stolarstwa z Wrocławia i Görlitz. Duże wsparcie merytoryczne i organizacyjne okazała także Agata Chmielowska, Miejski Konserwator Zabytków we Wrocławiu.

Architekci wypracowali specjalne rozwiązania w projekcie modernizacji kamienicy, starając się jak najbardziej ograniczyć ingerencję w zabytkową substancję. Instalacje techniczne zostały przeniesione do nadbudowy na dachu, a szyb windy jest umiejscowiony w łączniku prowadzącym do przeszklonej oficyny.

Nowy program funkcjonalny kamienicy obejmuje przestrzeń dla gastronomii na parterze, dodatkowo powiększoną przez zaadaptowane pomieszczenia w piwnicach, galerię sztuki na pierwszym piętrze, przestrzeń pod wynajem na drugim i trzecim piętrze, biuro Fundacji OP ENHEIM, bibliotekę i mieszkanie dla artystów-rezydentów na czwartym piętrze oraz Salon Herz z tarasem na piątym piętrze. W Salonie Herz, którego nazwa upamiętnia wspomnianą wcześniej rodzinę i jej sklep

3 | Fasada
odrestaurowanej kamienicy
Fundacji OP ENHEIM
w północnej pierzei
pl. Solnego we Wrocławiu

4 | 5 | Sienć tuż przed renowacją (4) i po odrestaurowaniu (5)

obuwniczy, odbywają się spotkania autorskie, koncerty i warsztaty. W kamienicy mieści się także biuro Niemiecko-Polskiej Fundacji Ochrony Zabytków Kultury (Deutsch-Polnische Stiftung Kulturpflege und Denkmalschutz), a swoją siedzibę znalazły też: Europa Forum, stowarzyszenie Krzyżowa-Music, biuro architektoniczne Heinle, Wischer und Partner oraz restauracja Młoda Polska.

W trakcie trwającej pięć lat renowacji, adaptacji oraz rozbudowy budynku odkryto i wyeksponowano elementy zabytkowe. Odczyszczono kamienne obramienia oraz detale w piwnicach i na parterze przypominają o gotyckiej przeszłości kamienicy i jej „długim trwaniu”, tworząc w ten sposób wyjątkową atmosferę w sieni i we wnętrzach restauracji.

Istotne było także zachowanie i właściwe zakonserwowanie elementów drewnianych, które z wiekiem nabierają niezwyklej patyny czasu, niemożliwej do uzyskania w przypadku wymiany na nowe drewno. Zabezpieczone zostały ponadtrzystuletnie podłogi z desek, zrekonstruowano także brakujący fragment barokowych schodów, który spłonął w 1929 r. i zakonserwowano zachowane powyżej oryginalne fragmenty. Stolarka okienna i drzwiowa została odrestaurowana, a w celach izolacyjnych wprowadzono dodatkowe skrzydło w oknach od wewnętrznej strony. Największym wyzwaniem i prawdziwą perłą, którą dziś można podziwiać w Salonie Herz na piątym piętrze kamienicy, jest oryginalna drewniana więźba dachowa.

Opracowanie kolorystyki wnętrza i fasady powierzono Raykowi Griegerowi, restauratorowi z Görlitz. Odkryte podczas prac starsze warstwy malarskie na parterze w dawnej sieni oraz na pierwszym i na drugim piętrze zostały pieczołowicie odsłonięte i wyeksponowane, podobnie jak mnóstwo mniejszych elementów, w myśl idei pozostawiania „świadków” pokazujących jak zmieniała się kamienica w ciągu wieków. Jest to zarówno walor estetyczny, jak i edukacyjny, wykorzystywany w trakcie oprowadzania gości po budynku, w tym w ramach corocznego Dnia Otwartego OP ENHEIM, organizowanego zwykle w czerwcu.

Drewniana oficyna z uwagi na zły stan techniczny została zastąpiona nowoczesną, przeszkloną bryłą, a pomiędzy starą i nową częścią pozostawiono pustą przestrzeń. Jest to element zaskoczenia, który czeka odwiedzającego po przejściu przez bogato dekorowany portal i starą sienć w głąb kamienicy. W szklanej tafli oficyny odbijają się zabytkowe okna tylnej elewacji, które można podziwiać z każdego piętra, a nowa kubatura tworzy lekkie i transparentne dopełnienie, które współgra ze starymi murami. Dobrze doświetlenie wewnętrznego dziedzińca uzyskano dzięki przykryciu go szklanym dachem, tworzącym także taras na wysokości piątego piętra, z którego otwiera się przepiękny widok na kościół św. Elżbiety.

Renowacja obiektu, a także całokształt działań OP ENHEIM zostały wielokrotnie docenione w konkursach i plebiscytach. W 2018 r. budynek został wyróżniony

w konkursie „Piękny Wrocław” w kategorii „modernizacja obiektu historycznego” oraz nominowany w plebiscycie MocArty RMF Classic 2018 w kategorii „Rzecz z Klasą”. W 2019 r. otrzymał wyróżnienie w konkursie „Zabytek Zadbane” w kategorii „adaptacja obiektów zabytkowych”, organizowanym przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Generalnego Konserwatora Zabytków. Zostało ono przyznane za „kompleksowe prace badawcze i konserwatorskie oraz działania adaptacyjne, przeprowadzone

można rozwijać wzajemne zrozumienie i wymianę międzykulturową poprzez pokazywanie wielowarstwowego dziedzictwa kulturowego. Jednocześnie wartości te przyczyniają się do zachowania budynku i podkreślają jego rolę. W szczególności godne pochwały jest silne powiązanie prac konserwatorskich z historią miejsca i jego oryginalnym kontekstem”. Ogłoszenie zwycięzców odbędzie się jesienią 2020 r. podczas gali w Brukseli.

Nazwa fundacji i instytucji kultury „OP ENHEIM” stanowi z jednej strony hold

6 | Salon Herz na piątym piętrze kamienicy po renowacji

z pełnym poszanowaniem wartości zabytkowych obiektu”.

W 2020 r. OP ENHEIM został doceniony także na arenie międzynarodowej poprzez zakwalifikowanie do Specjalnych Nagród ILUCIDARE w kategorii „Dyplomacja oparta na dziedzictwie”, które przyznaje Konsorcjum ILUCIDARE, Komisja Europejska i Europa Nostra (zob. „Spotkania z Zabytkami”, nr 7-8, 2020, s. 3). Jest to jedna z najważniejszych europejskich nagród w zakresie dziedzictwa kulturowego, w ramach której doceniane i promowane są najlepsze praktyki w dziedzinie innowacji oraz dyplomacji wykorzystujących dziedzictwo kulturowe. Jak podkreśliło jury konkursu ILUCIDARE, Dom Oppenheimów: „jest wyraźnym przykładem tego, w jaki sposób

dla rodziny Oppenheimów, która ukształtowała to miejsce, a z drugiej, poprzez wycięcie jednej litery i zostawienie przerwy we współczesnej nazwie, podkreśla nowy rozdział w historii kamienicy. OP ENHEIM oznacza także „otwarty dom” (*open heim*), co świetnie koresponduje z misją programową młodej instytucji kultury, a także z europejskimi wartościami takimi, jak otwartość i tolerancja.

Wydarzeniem inauguracyjnym programu OP ENHEIM była wystawa „1/1/1/1/1” Mirosława Bałki (20.10.2018 – 31.01.2019). Koncepcja instalacji odnosiła się do skomplikowanej, pełnej nawarstwień historii miejsca oraz pytania o stosunek do pojęcia „ojczyzna” i jego rozumienie. Słowo to zostało umieszczone w przestrzeni galerii

7 | Renowacja drewnianych obramień okiennych

8 | Fragment wewnętrznego dziedzińca pomiędzy zabytkowym budynkiem frontowym a nowoczesną oficyną

w czterech językach (polskim, niemieckim, hebrajskim i łacińskim) w formie przypominającej neony. Koniecznie należy wspomnieć także o wystawie „Die Sammlung” (12.10.2019 – 10.01.2020), prezentującej prace z bogatej kolekcji sztuki ABIS/OP ENHEIM, będącej prezentacją sukcesywnie rozwijanego zbioru sztuki współczesnej, stanowiącej punkt wyjścia do rozmowy o istocie kolekcjonowania (m.in. prace Rauschenberga, Pągowskiej, Opalki, Kiefera, Sasnała, Fettinga, Koberlinga). W marcu 2020 r. została natomiast otwarta wystawa „Asana Fujikawa & David Hockney. Postacie płynącego świata”, będąca pierwszą ekspozycją prac Davida Hockneya w Polsce; pierwsza odsłona wystawy miała miejsce w berlińskim Georg Kolbe Museum.

Pod nazwą OP ENHEIM kryje się nie tylko przestrzeń do dialogu ze sztuką współczesną, ale także różnorodne projekty dotyczące historii, tożsamości, dziedzictwa kulturowego, które przekraczają też granice fizycznej przestrzeni kamienicy.

Jednym z nich jest piknik artystyczny FLOWLAND w dolnośląskim Tarczynie koło Wlenia, który promuje ideę zrównoważonego rozwoju, eksploruje i wzmacnia tożsamość regionalną. W tym roku festiwal będzie połączony z Europejskimi Dniami Dziedzictwa, w których fundacja po raz kolejny aktywnie uczestniczy.

Nieodłączny element programu działań OP ENHEIM stanowi także aktywne wspieranie opieki nad zabytkami i rozpowszechnianie wiedzy o ich ochronie, które jest prowadzone w ścisłej współpracy z Niemiecko-Polską Fundacją Ochrony Zabytków Kultury (Deutsch-Polnische Stiftung Kulturpflege und Denkmalschutz, w skrócie DPS). Od bieżącego roku w kamienicy działa biuro DPS, a ścisła współpraca obu instytucji jest punktem wyjścia do budowania platformy wymiany doświadczeń i kontaktów w szeroko rozumianej branży konserwatorskiej pomiędzy Polską i Niemcami. Fundacja od czasu swojego powstania w 2007 r. jest aktywnie zaangażowana w ochronę zabytków

na terenie Polski. Jej ojcami założycielami są znani historycy sztuki i konserwatorzy zabytków, prof. Andrzej Tomaszewski (1934-2010) oraz prof. Gottfried Kiesow (1931-2011), którzy przez wiele lat aktywnie wspierali dialog pomiędzy oboma narodami. Fundacja włączyła się w renowację barokowego Pałacu w Sztynorcie na Mazurach, a wśród obiektów realizowanych we Wrocławiu poza kamienicą Oppenheimów warto wymienić także niedawno odrestaurowaną mykwę Synagogi pod Białym Bocianem. Z okazji jubileuszu 10-lecia istnienia fundacji została wydana publikacja podsumowująca dotychczasową działalność w Polsce (*Kulturerbe verpflichtet. Zehn Jahre Deutsch-Polnische Stiftung Kulturpflege und Denkmalschutz 2007-2017 – Bilanz und Zukunft*, red. Hinterkeuser, Guido; von Krosigk, Klaus-Henning; Schabe, Peter, Berlin 2017).

Dom Oppenheimów jest zatem przykładem wyjątkowej renowacji zabytku, przy której nastąpiło szczęśliwe połączenie kilku niezwykle istotnych czynników. Przede wszystkim jest to zasługa inwestorki, która podjęła trud przeprowadzenia renowacji z szacunkiem do materii zabytkowej, ale też nakreśliła przemyślaną wizję dalszego funkcjonowania obiektu. Kolejnym czynnikiem jest podjęcie współpracy z wybitnymi specjalistami z Polski i Niemiec.

Prawdziwym kluczem do sukcesu jest jednak głębokie przekonanie, że praca z zabytkiem, rozumianym także jako dziedzictwo niematerialne, nie kończy się tylko na wzorowym przeprowadzeniu renowacji, ale jest to ciągły proces stawiania pytań i szukania na nie odpowiedzi. W takim duchu działa OP ENHEIM i współpracujące z nim osoby oraz instytucje. Na marginesie można wspomnieć, że dziś oblicze fundacji jest kształtowane przede wszystkim przez kobiety, które stanowią zdecydowaną większość zespołu.

KAROLINA JARA

9 | Odsłonięta polichromia widoczna na ścianie na parterze

(ilustracje: 1 – Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu; 2, 3, 6, 7 – Fundacja OP ENHEIM; 4, 5 – fot. Paweł Jakubek; 8, 9 – fot. Jerzy Wypych)

DWUSETLECIE TOWARZYSTWA NAUKOWEGO PŁOCKIEGO

Towarzystwo Naukowe Płockie, utworzone w 1820 r., należy do najstarszych tego typu organizacji w Polsce. Jego celem jest krzewienie i upowszechnianie nauki oraz prowadzenie i popieranie badań naukowych, organizowanie sesji, odczytów, konferencji, a także spotkań naukowych oraz wystaw.

Jubileusz dwusetlecia TNP uświetnia wystawa czynna od 18 października do 6 grudnia br., zorganizowana wspólnie przez TNP i Muzeum Mazowieckie w Płocku, zatytułowana „Dwieście artefaktów na dwusetlecie Towarzystwa Naukowego Płockiego”, na której zaprezentowano najcenniejsze obiekty, pochodzące z okresu od IX do XVIII w. ze zbiorów Biblioteki Towarzystwa (zob. artykuł w numerze 5-6, s. 4-12). Ekspozycji towarzyszy katalog opracowany przez Arkadiusza Wagnera. Zbiory Biblioteki TNP dotychczas nie zostały dostatecznie rozpoznane i spopularyzowane, wystawa i katalog uzupełniają tę lukę.

Na wstępie tej znakomicie opracowanej zarówno pod względem merytorycznym, jak i edytorskim publikacji przedstawiono dzieje TNP i jego zbiorów w eseju Grażyny Szumlickiej-Rychlik, dyrektor Biblioteki im. Zielińskich Towarzystwa Naukowego Płockiego.

Druga część katalogu składa się z 10 rozdziałów: *Rękopisy i autografy, Dokumenty, Inkunabuły, Druki XVI wieku, Druki XVII wieku, Druki XVIII wieku, Kartografia, Oprawy, Proweniencje, Plocciana*. Opisane obiekty przedstawione

zostały na ilustracjach autorstwa Adama Łukawskiego i opatrzone notami katalogowymi, opracowanymi przez Arkadiusza Wagnera.

W notach znajdują się dane identyfikacyjne zależne od konkretnego przedmiotu i jego specyficznych cech. Obiekty w rozdziałach *Rękopisy i autografy* oraz *Dokumenty* opisane zostały pod kątem kategorii treściowej, podano tytuły rękopisów, skróty treści dokumentów, język, w którym dokumenty zapisano, materiał podłoża pisarskiego, wymiary oraz sygnaturę Biblioteki TNP. Obiekty w rozdziałach *Inkunabuły, Druki XVI wieku, Druki XVII wieku, Druki XVIII wieku* opatrzone opisami zawierającymi podstawowe dane bibliograficzne (z wyłączeniem cech jednostkowych egzemplarza), a przedmioty z rozdziałów *Kartografia, Oprawy, Proweniencje* – opisami z dokładniejszymi danymi identyfikacyjnymi odnoszącymi się do danego dzieła introligatorskiego lub znaku czy zapiski proveniencyjnej. W dziale *Plocciana* obiekty opisano pod kątem zawartego w nich wątku płockiego w dokumencie, druku czy oprawie; pozostałe dane mają charakter dopełniający.

W każdej notce zamieszczony został komentarz wzbogacający wiedzę o danym przedmiocie ciekawymi zagadnieniami historycznymi, biograficznymi, artystycznymi, dyplomatycznymi czy sfragistycznymi. Opisy te zamyka spis literatury dotyczącej danego dzieła lub problemów przybliżonych w komentarzu.

DWIEŚCIE
ARTEFAKTÓW
NA
DWUSETLECIE
TOWARZYSTWA
NAUKOWEGO PŁOCKIEGO
KATALOG WYSTAWY

